

SZAKÁLY SÁNDOR

AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA FELBOMLÁSA

Katonai összeomlás

Ahogy a francia Foch marsall mondta volt: „ez nem béke, ez fegyverszünet húsz évre”. Vagy amint egy brit főrend fogalmazott: „Hitler Versailles-ban született.”

■ 1918 a magyar történelemben a letragikusabb esztendőik egyike. Egy európai nagyhatalom – az Osztrák–Magyar Monarchia – tragikus katonai veresége a kortársak és az utódok által csak „Nagy Háborúnak” nevezett világégés és világégetés során egyúttal azt is jelentette, hogy az európai hatalmi egyensúlyban sok évtizeden keresztül meghatározó szerepet betöltő Habsburg Birodalom, illetve annak 1867-től „utóda” – az Osztrák–Magyar Monarchia – megszűnt létezni. Ezzel a tragikus véggel a Monarchia addigi társországa, a korabeli Magyar Királyság is pontot tehetett több mint ezer esztendő múltjának végére.

Hosszú-hosszú út és közel ötesztendő véres háború következménye lett mindez.

1917 őszén a központi hatalmak még úgy látták – vagy inkább csak remélték –, hogy a háború megnyerhető lesz. Véltek ezt azért, mert az Orosz Birodalom helyzete tragikus volt – a bolsevik forradalom káoszba taszította az addigra már igencsak meggyengült országot –, az Olasz Királyság erői jelentős vereséget szenvedtek az Osztrák–Magyar Monarchia és a Német Császárság csapataitól Caporettonál, és az Amerikai Egyesült Államok hadereje még nem volt jelentős tényező az európai hadszíntereken.

Az idő azonban nem a központi hatalmaknak dolgozott. A már bolsevik Oroszországgal 1918 kora tavaszán megkötött békeszerződés – a breszt-litovszki béke (1918. március 3.) – ugyan jelentős erőket szabadított fel a keleti hadszínt-

téren, és a komoly ellátási gondokkal küzdő Német Császárság és Ausztria–Magyarország jelentős mértékben jutott vágóállathoz, gabonához, élelmiszerekhez és nyersanyagokhoz, de ezek nem pótolhatták teljes mértékben és hosszú távon a mindezekben rendszeresen mutatkozó hiányokat. (Részben hasonló eredménnyel járt a Román Királysággal 1918. március 5-én Bukarestben megkötött, úgynevezett „előzetes béke”, amely a központi hatalmak sikerét jelentette.) S a háborúk történetéből jól ismerhető volt, hogy a vereség és a győzelem nem minden esetben és nemcsak a frontokon dől el. A hátszág gazdasági és morális helyzete, illetve teljesítménye legalább olyan meghatározó, mint a katonai teljesítmény a frontokon.

Az Osztrák–Magyar Monarchia katonai teljesítménye és lehetőségei pedig erősen korlátozottak voltak 1917–1918-ban. Az ipari és a mezőgazdasági termelés nem volt elegendő a haderő megfelelő szintű ellátásához, és a hátszágban komoly gondok merültek fel. A kenyér és a hús, a tejtermékek szinte eltűntek a piacról. A szövetek, a bőráruk is ritkaságszámba mentek. Mindenütt megjelentek a különböző pótanyagok és „pótermékek”.

A politikai és a katonai vezetésnek mindezek mellett komoly kihívást jelentett az Osztrák–Magyar Monarchia soknemzetiségűségéből adódó gondja. A birodalom népeinek egy része nem volt érdekelt a háborúban, és egyre inkább annak befejezését kívánta, mégpedig úgy, hogy a Monarchia addig létező valóságában már ne maradjon fenn.

Ehhez a maximális támogatást és biztatást is megkapták az antant hatalmaktól, amelyek már a háború kezdetén ígéreteket tettek azon országoknak – az Olasz Királyság és a Román Királyság –, amelyek az ún. hármasszövetség oldaláról hajlandóak voltak átállni az antant oldalára osztrák–magyar területek megszerzésének reményében.

Az ígérek nem voltak ugyan teljesen ismeretlenek az osztrák–magyar politikusok előtt, de remélték, hogy egy esetleges megegyezéssel béke esetén azok nem lesznek beválthatóak, és a Monarchia bizonyos „reformok” segítségével megmaradhat továbbra is európai nagyhatalomnak.

Ezt az „álmot” némileg alátámasztani látszott az Amerikai Egyesült Államok elnökének, Wilsonnak a háború befejezésével kapcsolatban megfogalmazott 14 pontja, amelyben megjelent az annexió nélküli béke gondolata, s a népek és nemzetek önrendelkezési jogát is hangoztató javaslatnak tekintették sokan. A wilsoni „ajánlat” elfogadására azonban kezdetben nem reagáltak pozitívan a központi hatalmak, és amikor – érezvén az elkerülhetetlen vereséget – azonnali fegyverszünet megkötését és a wilsoni elvek alapján megindítandó béketárgyalásokat javasoltak 1918. október 4-én, a magukat győztesnek tekintő antant országai már nem tekintették azon elveket alkalmazhatónak.

Az Osztrák–Magyar Monarchia uralkodója, IV. Károly magyar király – osztrák császárként I. Károly – a béke hívének mutatkozott. Úgy vélte/vélhette, a birodalom egy megegyezéssel békével még megmenthető lenne. Elképzelését azonban szövetségese, I. Vilmos német császár nem támogatta. Tapogatózó lépéseit utóbbi tájékoztatása nélkül hozta meg. Sajátos „béketapogatózásai” pedig annyira rosszra sikeredtek, hogy a németek bizalmát szinte teljes mértékben elveszítette. Kezdeményező szerepe – amely addig sem volt igazán érezhető – semmivé vált.

Az Osztrák–Magyar Monarchia katonai lehetőségei is erősen a német szövetséges támogatásának függvényeivé váltak. Hasonlóan a háború korábbi szakaszaihoz, német segítség nélkül az osztrák–magyar csapatok önálló hadművelete-

ket alig voltak már képesek kezdeményezni. 1918 elején az oroszországi területeken lévő sereg- és csapategyek helyzete jobb volt, mint az olasz hadszíntéren lévőké, mivel előbbieket amolyan „megszálló feladatokat” láttak el, míg az olasz hadszíntéren az állóháború mérhetetlen erőfeszítést és véráldozatot követelt. Az isonzói csaták tényleges eredményt nem hoztak. A végsőnek remélt döntést – legyőzni az olasz haderőt – nem sikerült elérni. A front mozgása egyik s másik irányba viszonylag csekély volt ugyan, de mérhetetlen veszteségeket okozott az egyik és a másik félnek is.

1918 nyarára gyakorlatilag egyértelművé vált: a háború elveszett. Mindez olyan esetben és formában vált ténnyé, hogy közben az osztrák–magyar csapatok idegen országok területén állomásoztak, és ugyanez volt elmondható a német alakulatokról is. Egyik ország területén sem volt ellenséges katona – legfeljebb csak mint hadifogoly –, s a háború mégis megnyerhetetlenné vált.

S mit tehetett ekkor az osztrák–magyar politikai elit, a katonai vezetés? Keresni a kivezető utat a háborúból, a totálisnak ígérkező vereségből. Amely gyakorlatilag minden felelős politikai és katonai tényező számára világossá vált. (Az Osztrák–Magyar Monarchia vezérkarának főnöke, Arthur Arz vezérezredes 1918. október 28-án keltezett táviratában a következőket jelezte Hindenburg tábornagynak, a német szövetséges első számú katonai vezetőjének: „Megrendülve jelentem Excellenciádnak a most fellépő körülményeket: a csapatok közül 30 hadosztály, nemzetiségre való tekintet nélkül vonakodik, hogy folytassa a harcot. Ezredek egész egységei hagyják el önkényesen az állásaikat. [...] A parancsnokok tehetetlenek. Csodálatos módon az állásokban lévő seregek még harcolnak, mert ők a harctevékenység következtében még nem fertőződtek politikailag.” Eddigre azonban már nem volt érdeke a majdani győzteseknek tárgyalni a későbbi veszteségekkel. Gyakorlatilag a feltétel nélküli megadást tartották egyedül elfogadhatónak. S éltek is ezzel a gyakorlatban.

Az Osztrák–Magyar Monarchia 1918. november 3-án kötött fegyverszüneti megállapodást Padovában az antant hatalmakkal, melyet azonban gyakorlatilag Párizsban azonnal „felülírtak”. Úgy tekintettek arra, mintha meg sem kötötték volna, miközben az itáliai frontvonalakon szemben álló felek másként értelmezték a fegyverszünet hatályosulását, és ennek következtében több százezer osztrák–magyar alakulatbéli katona került olasz hadifogságba.

A Monarchia széthullása megállíthatatlannak látszott. Az uralkodó Ausztria és az örökös tartományok esetében már 1918 októberében a föderális átalakulást biztosította, amely azonban a Magyar Királyságra nem vonatkozott. A magyar állam területén élő különböző nemzetiségek azonban élve a lehetőséggel létrehozták a saját nemzeti tanácsaikat, és sorra-rendre fogalmazták meg a Magyar Királyságból való kiszakadásukat/elszakadásukat. Voltak olyanok, amelyek a szomszédos országokhoz kívántak csatlakozni, míg mások önálló – pontosabban részben önálló – államok létrejöttét támogatták, illetve fogadták el az új államok létrehozásának elképzeléseit.

A birodalmon belül Magyarország egyedül maradt. Az Országgyűlés Képviselőházában 1918. október 17-én elhangzottak a korábbi miniszterelnök, Tisza István gróf sokat idézett szavai, miszerint a háborút elvesztettük. Tisza szavai megerősítették Károlyi Mihály gróf korábbi mondatait, aki a háború elvesztéséről szót ugyancsak a Képviselőházban.

A kérdés csak az lehetett ezek után, hogy mit tehet a magyar politika, és milyen lehetőségei vannak a katasztrófa mérséklésére.

1918 októberének végén gyakorlatilag nem volt olyan felelős politikus, aki képes lett volna feltartóztatni, megállítani a szétesést. Az uralkodó 1918. október 31-én Károlyi Mihály grófnak adott miniszterelnöki megbízást, aki azt elfogadta, majd néhány óra múlva visszaadta azt, hogy a Magyar Nemzeti tanács jóvoltából legyen a még Magyar Királyság miniszterelnöke.

A közigazgatás, a politikai élet és a gazdaság teljes szétesése, a frontokon ellátás, utánpótlás nélkül álló csapatok, amelyek hazahozatalára adott utasítást a Károlyi-kormány hadügyminisztere, Linder Béla tüzértörzskari alezredes, aki az utókor szemében csak a „Nem akarok többé katonát látni!” hadügyminiszter lett.

S milyen volt a haderő helyzete? Az Osztrák–Magyar Monarchia hadereje három részből tevődött össze: a közös – császári és királyi – szárazföldi és tengeri haderóból, illetve az osztrák és a magyar honvédségből. Az előbbi a k.k. Landwehr, az utóbbi a magyar királyi Honvédség. A közös haderőben – mind a szárazföldi haderőben, mind a haditengerészetnél – különböző nemzetiségű személyek alkották az altiszti kart, és adták a legénységet, de a magyar királyi honvédség számos csapatestében is magyarok és más nemzetiségűek szolgáltak együtt. Kérdés: lehetséges lett volna-e ezt a vegyes nemzetiségű összetételű haderőt a birodalom, illetve a Magyar Királyság érdekében valamilyen formában még együtt tartani 1918 végén?

Valószínűsíthetően szinte lehetetlen lett volna. Mindez független attól – az egyébként az utókor által sokszor hangoztatott tény ellenére –, hogy a közös és a honvéd alakulatok valóban Magyarország határain kívül állomásoztak a frontvonalakban, és a padovai fegyverszüneti egyezmény demarkációs vonalnak Magyarország határait tekintette.

A frontokon azonban a haderő helyzete korántsem volt megfelelő és gond nélküli. A már korábban említett ellátási gondok, a lőszer-, az egyenruha- és a fegyverzeti hiányok érdemi hadműveletekre már nem tették alkalmassá a sereg- és csapatesteket. Hazaszállítatásuk/hazaszállításuk – mármint az ország határai mögé – még érthető és elfogadható, hiszen az ország határainak egy része gyakorlatilag védtelen volt a szerveződő – Cseh–Szlovákia és az ismét talpra álló államok – a Szerb Királyság, a Román Királyság – katonai erejével szemben. A vitatható és nehezen elfogadható döntés azonban az volt, hogy a hazatérő – nem egy esetben a katonai fegyelmet fenn- és betartó – alakulatokat a fegyverek leadására szólították fel, és a leszerelt legénységet gyakorlatilag „szélnek eresztették”.

Felmerülhet természetesen a kérdés: lehetséges lett volna-e a fegyelem fenntartása, a katonai erő fegyverben tartása és az ország határain belül a megfelelő ellátás biztosítása?

Erre a kérdésre is számos válasz lenne adható, de magam úgy vélem, hogy a hazatért katonatömegek esetében komoly kihívással kellett (volna) szembenéznük az előljáróknak/feljebbvalóknak.

A háború okozta családi tragédiák – elesettek, sebesültek, hadifoglyok százezerei –, a gazdasági problémák és nem egy esetben a létbizonytalanság oly mértékű volt, hogy a Haza védelme hívó szó sem tűnt elegendőnek. Ugyanakkor az új hatalom – Károlyi Mihály gróf kormánya – sem bízott a frontokról hazaérkezőkben. A háború közel öt esztendejét egyenruhában töltő katonák a legkevésbé sem a politikai kérdésekkel foglalkoztak, sokkal inkább a mindennapi megélhetéssel, a sokszor „meglebegtetett” földosztással és a különböző sérelmek megtorlásával.

Az Osztrák–Magyar Monarchia sorsa a háborús vereséggel véglegesen megpecsételődött. Az uralkodó 1918. november 13-án Eckartsauban megfogalmazott

levelében uralkodói jogainak gyakorlását felfüggesztette – vannak, akik ezt a magyar trónról való lemondásnak is tekintik –, s a Magyar Királyság 1918. november 16-án megszűnt létezni, miután Budapesten egy szűk politikai csoport – a Magyar Nemzeti Tanács – minden különösebb felhatalmazás nélkül kikiáltotta a Magyar Népköztársaságot, s annak ideiglenes elnökét Károlyi Mihály grófban „nevezte meg”.

Az ország egyben tartása gyakorlatilag lehetetlenné vált. Az 1910-es népszámlálási statisztika szerint Horvátország nélkül Magyarország lakosságának, mintegy 54 százalékát kitevő magyarság nem volt képes olyan alternatívát nyújtani az országban élő különböző nemzetiségeknek, amely arra ösztönözte volna azokat, hogy az eresztenődös Magyar Királyság keretén belül képzeljék el a későbbi életüket.

A horvátok – és más délszláv népek – számára a szerbek által felvázolt „nagy délszláv állam” – Szerb–Horvát–Szlovén Királyságként jött létre – vonzóbb volt, mint a Magyarországgal való „kiegyezés”, lett légyen az királyság vagy népköztársaság, egy az Osztrák–Magyar Monarchiára emlékeztető formában. A szlovákok számára – függetlenül attól, hogy néhány szlovák politikus és a szlovák nemzetiségű Csernoch János esztergomi érsek és hercegprímás is a magyarokkal való együttélést ajánlotta – fontosabbnak tűnt egy északi szláv államban – Cseh–Szlovák Köztársaságban – való együttélés a csehekkel, mint egy közös állam a magyarokkal. Az Erdélyben élő románok a már korábban megfogalmazott igényeik szerint a Román Királysághoz való csatlakozást tartották csak elfogadhatónak. Sem egy Magyarországgal való megegyezés, sem egy önálló Erdély gondolata nem volt számukra elfogadható.

S ezek a létező és létrejövő, illetve területükben és népességükben megnövekvő államok az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamaiként léptek a történelem színpadára. A korabeli magyar politikai erők és a haderőnek akkor már alig nevezhető fegyveres erők – amelyek az 1918. novemberi belgrádi katonai konvenció alapján két lovas és hat gyaloghadosztályt tehettek ki mindösszesen – ennek a folyamatnak nem voltak képesek az útját állni. Külső segítség nem volt. A belpolitikában, kezdetben még támogatást is élvező Károlyi Mihály gróf egyre inkább talajt veszített. A kormány többször átalakult, a haderő megerősítését megfogalmazó és a katonai tekintélyt visszaállítani kívánó Bartha Albert vezérkari alezredest, a hadügyminisztert a Katonatanács követelésére és az általa szervezett tüntetés eredményeként tisztából felmentették, és a katonai kérdésekben tökéletes járatlansággal bíró személyek – Károlyi Mihály gróf, Böhm Vilmos, Festetics Sándor gróf — kezébe került a haderő irányítása. Ezzel gyakorlatilag az esélye is elveszett annak, hogy a leszerelt katonatömegekből, különböző ígéretes – pl. Jászi Oszkár részéről megfogalmazott „katonáskodásért föld” elv – ellene ütköztes haderő legyen szervezhető.

A Katonatanács tevékenysége csak a züllesztéssel és a fegyelem aláadásával illethető. Ehhez járultak hozzá a kormánynak azon döntései, amelyek valamennyi tábornok és ezredes nyugállományba helyezéséről rendelkeztek, és amelyek 1919. január 1-jével megszüntették a vezérkart, a tüzér törzskart és a hadmérnöki kart. Az ország teljes mértékben kiszolgáltatottá vált a területének jelentős részét megszállva tartó idegen államok csapatainak.

Az antant korábbi ígéreteiben – kérdés, hogy voltak-e egyáltalán olyanok, amelyeket komolyan lehetett venni? – bízók rá kellett hogy döbbenjenek: a le-

győztek esetében ismét a rómaiak által alkalmazottakkal találkozhatunk, azaz vae victis – jaj a legyőzötteknek!

S mit eredményezett az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása, az ezeresztendő Magyar Királyság megszűnte? Nem azt, amit egyesek véltek/gondoltak és hirdettek, miszerint szétesett/felbomlott egy soknemzetiségű európai birodalom, és helyén sok kisebb nemzetállam jött létre, hanem ténylegesen az történt, hogy egy soknemzetiségű európai nagyhatalom megszűnte után több soknemzetiségű kis állam jött létre, amelyek a nemzetiségi kérdést nem oldották meg, de sokat tettek a területükön élő más nemzetiségűek beolvadásáért.

Az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamai – ide sorolható Ausztrián és Magyarországon kívül a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, a Román Királyság, a Cseh–Szlovák Köztársaság, Lengyelország – közül nemzetállamnak gyakorlatilag Ausztriát és Magyarországot nevezhetjük, mivel ebben a két államban számottevő kisebbség/nemzetiség – a magyarországi németeket leszámítva – nem élt. Az Osztrák–Magyar Monarchia szétverése/felbomlasztása – ahogy a Német Császárság megszűnte – nem hozta meg a térség számára a békét és a nyugalmat. Ahogy a francia Foch marsall mondta volt: „ez nem béke, ez fegyverszünet húsz évre”. Vagy amint egy brit főrend fogalmazott: „Hitler Versailles-ban született.”

A későbbi történések azt igazolták, hogy mind a két megállapítás helytállóvá vált, sajnos. S ennek a jövő számára is üzenetértékkel kell(ene) bírnia!

■ FELHASZNÁLT IRODALOM

Galántai József: *Az első világháború*. Korona Kiadó, Bp., 2000.

Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918*. Osiris Kiadó, Bp., 2014.

Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Jaffa Kiadó, Bp., 2018.

Hermann Róbert (szerk.): *Magyarország hadtörténete*. III. Zrínyi Kiadó, Bp., 2016.

Ormos Mária: *Padovától Trianonig. 1918–1920*. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1983.

Rauchensteiner, Manfred: *Az első világháború és a Habsburg Monarchia bukása*. Zrínyi Kiadó, Bp., 2017.

